

2016

Beraadgroep Samenlevingsvragen

Raad van Kerken

Jaarverslag 2016

juni 2017

Woord vooraf – Zout der aarde

Voor u ligt het jaarverslag van de Beraadgroep samenlevingsvraagstukken van de Raad van Kerken in Nederland. Het geeft een beeld van de voortgaande betrokkenheid van de betrokken kerken bij de Nederlandse samenleving.

Bewogen en betrokken

Het verslag laat zien dat kerken bewogen worden door vraagstukken in de samenleving: armoede, vrede, vluchtelingen. Kerken laten zich, net als de barmhartige Samaritaan uit het Evangelie, raken door noden die in de samenleving zichtbaar zijn. En vanuit dit bewogen worden ontstaat vaak een actieve betrokkenheid: in veel kerken zijn sociale praktijken zichtbaar. Soms zijn die meer humanitair gericht, op leniging van acute nood; soms meer op signalering naar de samenleving en overheid toe. Als in september 2016 nieuw aangetreden voorzitter werd ik getroffen door de diepgang van de aandacht voor de kernthema's in deze Beraadgroep en door de breedte ervan. Ik hoop die, samen met de leden, te kunnen uitbouwen in deze bestuursperiode.

Stimuleren

De Raad van Kerken in Nederland is al sinds zijn oprichting betrokken bij samenlevingsvraagstukken. Bijzonder aan de vorm die de Raad van Kerken kiest, vind ik als nieuwkomer, is dat kerken zowel elkaar stimuleren tot bezinning en actie, alsook proberen in gezamenlijkheid tot initiatieven te komen. Om dit weloverwogen te kunnen doen is er de Beraadgroep: een intern adviesorgaan van de Raad van Kerken in Nederland.

In de loop van 2016 heeft de Raad zijn prioriteiten gesteld en ook 'speerpunten' geformuleerd voor de Beraadgroep.

De methode: zien- oordelen-handelen

De Beraadgroep werkt eigenlijk volgens een aloud procedé in de christelijke kerken: het driestappenmodel in de christelijk sociale ethiek 'zien' - 'oordelen' - 'handelen'. Bij het 'zien' gaat het om het waarnemen van ontwikkelingen in de samenleving, Bijbels gezegd: het verstaan van de 'tekenen des tijds'. Het gaat er hierbij om de betekenis, het gewicht en de richting van maatschappelijke en politieke ontwikkelingen in te schatten. Bij de tweede stap, het 'oordelen', gaat het om het formuleren van actuele en relevante normatieve uitgangspunten in de christelijke sociale ethiek die licht kunnen werpen op diezelfde samenlevingsvraagstukken. Bij het 'handelen' gaat het om het zoeken van oplossingsrichtingen, natuurlijk ook met oog voor de eigen bijdrage van kerken hieraan.

Dialogmodel

Zoals ook paus Franciscus laat zien in zijn inspirerende encycliciek *Laudato Si'* uit 2015, is het driestappenmodel in de christelijk-sociale ethiek voluit dialogisch. Het zoeken naar de morele betekenis van de tekenen des tijds gebeurt uiteraard in samenspraak met allerlei spelers in de samenleving, met de wetenschappen en met de overheid. De eigen inbreng in de dialoog vanuit de Raad van Kerken komt zelf ook in dialoog tot stand, namelijk via signaleringen vanuit de leden. In de tweede stap delen de lidkerken in de beraadgroep ook hun normatieve benaderingen. En ofschoon alle kerken uit de Heilige Schrift en traditie putten, kunnen invalshoeken en accenten toch verschillen. Soms gaat het hierbij om verschil in overtuiging, soms om historisch gegroeide verschillen, soms om gegroeide posities en rollen in de samenleving.

In een samenleving die, zoals de Nederlandse, er naar verlangt dat religies op maatschappelijk terrein op vreedzame wijze functioneren, is de normatieve dialoog behalve een goed oefenmodel voor de kerken onderling, ook een model voor dialoog van de kerken met de samenleving en de overheid. In een normatieve dialoog vindt moreel beraad plaats, waarbij kerken uiteraard ook haar eigen waarden en normen inbrengen, maar zeker ook willen luisteren naar waarden die voor andere actoren in samenleving en overheid aan de orde zijn.

Kerken doen uiteraard niet aan 'social engineering': zij menen vanzelfsprekend niet dat zij bij het zoeken van oplossingen het ei van Columbus wel even op tafel zetten om vervolgens de sociale realiteit daaraan aan te passen. Ze zijn bewogen en betrokken actoren met een eigen verantwoordelijkheid die alleen in samenspel kan worden gedragen.

Bezinnen, signaleren, samenwerken

Een eigen, bezinnende, signalerende en samenwerkende rol is voor kerken in de huidige samenleving naar mijn inzicht wel degelijk beschikbaar, bereikbaar, en nastrevenswaard. Want er zijn in onze samenleving veel mensen op zoek naar mogelijkheden om hun waarden ook te laten functioneren in maatschappelijke processen en dit te verbinden met hun grondinspiratie. Het bedrijfsleven staat open voor waarden in relatie tot klimaatbeleid; en bij integratievraagstukken gaat het behalve om identiteit, ook om publieke waarden die voor iedereen van belang zijn. En ook bij het zoeken van wegen naar vrede doen zich vele oude en nieuwe normatieve vragen voor die ruimte en aandacht behoeven en kwaliteit van de dialoog. Kerken bieden dit alles - in principe - , en ze bieden bovendien een verworteling van moraal en ethiek in een spiritualiteit aan. Die spiritualiteit sluit aan bij het verlangen van velen naar authentieke inspiratie met belevingskwaliteit en naar doordachte normativiteit. Het komt dus op vindingrijkheid van kerken aan om de kansen die er zijn te benutten.

Het moge dan zo zijn dat kerken kleiner worden; er is tegelijkertijd, zij het op kleinere schaal, een vitalisering van geloof zichtbaar, evenals een grote bijdrage in het onbetaalbare vrijwilligerswerk in de Nederlandse samenleving. Dat vele vrijwilligerswerk is een uiting van een cultuur waarin geven, je 'om niet' inzetten voor een ander, een positieve waarde is. De inzet van kerken voor de bestrijding van armoede in het rijke Nederland is hiervan een voorbeeld.

Kansen

Daar waar kerken hun minderheidspositie in de samenleving aanvaarden, liggen er kansen om, voorbij de verdenking van machtsstreven, te werken aan de Bijbelse opdracht om 'zout der aarde' en 'licht der wereld' (Mt. 5, 13-16) te zijn.

Licht niet onder de korenmaat

Hiervoor is nodig dat kerken haar licht niet onder de korenmaat plaatsen. Want pas als het licht aan gaat, ziet men wat voorheen duister bleef. Hierin ligt dan ook de opdracht van de Beraadgroep: het licht van het Evangelie en de daarop geënte sociale ethiek te laten schijnen over samenlevingsvraagstukken, op een wijze die tegelijkertijd communicabel, inspirerend, oriënterend en functioneel kan zijn.

Prof. Dr. Fred van Iersel

voorzitter Beraadgroep Samenlevingsvraagstukken van de Raad van Kerken in Nederland

Inhoudsopgave

1. Inleiding.....	4
2. Samenstelling.....	5
3. Verslag activiteiten van de Beraadgroep Samenlevingsvragen.....	6
a. Advisering.....	6
b. Werkgroepen en Taakgroepen	11
c. Vergaderingen.....	12
d. Publiciteit	12
e. Bijgewoonde bijeenkomsten	12

1. Inleiding

De Beraadgroep Samenlevingsvragen is één van de drie Beraadgroepen die ingesteld zijn door de Raad van Kerken in Nederland.

In de beraadgroepen houden deskundigen uit de verschillende aangesloten kerken zich bezig met beraad, bezinning en studie in oecumenisch verband. De drie beraadgroepen zijn voor de Raad van Kerken 'oecumenische denktanks' waar nieuwe onderwerpen ontdekt kunnen worden, een oecumenische visie ontwikkeld kan worden en deskundigen uit verschillende kerken elkaar ontmoeten en hun ervaringen en deskundigheid delen, en waar desgewenst ook concrete plannen uitgewerkt en uitgevoerd kunnen worden. De beraadgroepen dienen de Raad van Kerken gevraagd en ongevraagd van advies.

De beleidsmatige grond en richting van de opdracht van de Beraadgroep Samenlevingsvragen wordt gevormd door: de Statuten en het huishoudelijk reglement van de Raad van Kerken in Nederland; en het actuele beleidsplan van de Raad, in dit geval het Beleidsplan Raad van Kerken Nederland 2012-2016.

De Beraadgroep Samenlevingsvragen heeft als opdracht de Raad gevraagd en ongevraagd van advies te dienen met het oog op het mogelijke belang van signalen uit de gezamenlijke kerken ten aanzien van ontwikkelingen in de samenleving onder het oogmerk van menselijke waardigheid, participatie, rechtvaardigheid en duurzaamheid.

Gevraagde adviezen hebben voorrang boven een ongevraagd advies. Een ongevraagd advies komt op uit de besprekingen van de Beraadgroep. Wil een bespreking van een onderwerp gaan leiden tot het gaan werken aan een ongevraagd advies dan moet een thema door de Beraadgroep onderkend worden als urgent en relevant in maatschappelijke en in kerkelijke zin.

De Beraadgroep Samenlevingsvragen komt met het oog op deze opdracht jaarlijks zesmaal in vergadering bijeen. Van deze vergaderingen ontvangt de Raad steeds een uitgebreid verslag, zodat zij de gedachtegang in de Beraadgroep kan volgen. Op basis van de gesprekken in de vergadering, zo mogelijk met deskundige genodigden, stelt de secretaris adviezen op.

Over haar activiteiten publiceert de Beraadgroep jaarlijks een jaarverslag, dat besproken en vastgesteld wordt in de juni-vergadering.

2. Samenstelling

De Beraadgroep Samenlevingsvragen heeft in 2016 in de volgende samenstelling vergaderd:

Drs. J.J. Hasselaar (Jan Jorrit), Oudkatholieke Kerk

Dr. T. Hoekstra (Trinus), secretaris, Protestantse Kerk in Nederland

Y. Höhne-Sparborth (Yosé), per 14 december lid, 2of3bijEEN

Prof. Dr. F. van Iersel (Fred), per 7 september voorzitter, Rooms-Katholieke Kerk

Drs. K. van der Kamp (Klaas), algemeen secretaris Raad van Kerken, Protestantse Kerk in Nederland

Prof. Dr. G.C. Molenkamp (George), vicevoorzitter, Rooms-Katholieke Kerk

Drs. W. Nusselder (Wim), Religieus Genootschap der Vrienden (Quakers)

Drs. J. de Rie (Hans), Oudkatholieke Kerk

Prof. Dr. N.J. Schrijver (Nico), Protestantse Kerk in Nederland

Drs. H. van de Streek (Hillie), per 3 februari lid, Nederlands Gereformeerde Kerk

Majoor A. van de Venis (Arend), Leger des Heils

Dr. A.L.H.M. van Wieringen pr. (Archibald), Rooms-Katholieke Kerk

3. Verslag activiteiten van de Beraadgroep Samenlevingsvragen

a. Advisering

In de loop van het jaar 2016 is de Beraadgroep Samenlevingsvragen driemaal door het Moderamen van de Raad van Kerken om advies gevraagd.

Naast deze gevraagde adviezen was er het werken aan drie ongevraagd adviezen.

Gevraagde adviezen

Adviezen: inzake euthanasie; inzake de consultatie van de Europese Raad van Kerken (CEC) rond het document 'Seeking peace and prosperity in the European Union – Churches' perspective on European Economic Governance'; inzake 'vrede en bewapening'

Een **eerste** adviesvraag betrof het onderwerp euthanasie en het voorstel vanuit het Moderamen tot voortzetting van het werk van de taakgroep die zich hier vanuit de Beraadgroep mee bezig heeft gehouden in een aparte werkgroep van de Raad.

In het najaar van 2015 heeft de genoemde taakgroep van de Beraadgroep verkennende rondetafelgesprekken met een tussentijds verslag afgerond (zie daarvoor het verslag over 2015) en wegens het ontbreken van menkracht aangehouden tot 2016. De taakgroep van de Beraadgroep is in het voorjaar van 2016 bedankt voor haar voorbereidende werkzaamheden. In de taakgroep hadden zitting: Dirk Gudde (tot medio september 2015), George Molenkamp en Hans de Rie (sinds medio 2015). De Beraadgroep heeft positief gereageerd op voortzetting van het werk van de taakgroep inzake euthanasie in een aparte werkgroep van de Raad. Op 15 februari 2017 heeft deze werkgroep een publieksmiddag rond het onderwerp georganiseerd.

Een **tweede** adviesvraag betrof de vraag vanuit het Moderamen aan de Beraadgroep om, middels deelname van Trinus Hoekstra, een impressie aan te leveren van de consultatie van de Europese Raad van Kerken (CEC) rond het document *Seeking peace and prosperity in the European Union – Churches' perspective on European Economic Governance*.

Het document is besproken in de Beraadgroep. Input uit die bespreking is ingebracht tijdens de consultatie. De impressie van de consultatie, een verslag op hoofdlijnen, is door het Moderamen gebruikt om, geïnformeerd door het verslag, adhesie te betuigen aan de centrale inzet van het document van de CEC en de CEC te wijzen op verbindingen met eigen activiteiten van de Raad van Kerken in Nederland zelf rond de thematiek.

De consultatie maakte deel uit van de voorbereidingen van de CEC met het oog op een assemblee van de CEC in 2018 waarop 'Europa' centraal zal staan. Tegelijkertijd wil de CEC het document gebruiken met het oog op een dialoog met de Europese instituties.

Centraal in het vrij omvangrijke document staan vragen vanuit de kerken bij het Europese Economische Bestuur. Vooral bij de dominantie van het Bruto Binnenlands Product als parameter voor welvaart worden fundamentele vragen gesteld en wordt er gepleit voor verbreding van het welvaartsbegrip. De kritiek van de CEC op het Europese Economische Bestuur spoort met kritiek van Eurodiaconia (een Protestantse interkerkelijke organisatie op Europees niveau die de diaconale krachten op Europees niveau bundelt) dat constateert dat de Europa 2020-strategie (geformuleerd door de EU in 2010) die gericht was op inclusieve groei, is verzand in een pure gerichtheid op economische groei (financieel-

economische groei in termen van het bbp) en begrotingsdiscipline. Zo is een oorspronkelijk vastgesteld doel in deze strategie om de armoede fors te doen verminderen absoluut niet gehaald. Integendeel, de armoede is juist toegenomen.

In het document bepleiten de kerken om economische groei en materiële welvaart niet als doelen in zichzelf te zien. Het zijn volgens de kerken slechts beperkte middelen met het oog op het opbloeien van menselijke mogelijkheden binnen sociale en ecologische grenzen. Het ideaal van de Europese Unie 'Vrede en welvaart' is volgens de kerken gediend met een breed welvaartsbegrip. In de adhesiebetuiging heeft de Raad gewezen op de publieksmiddag die ze op 14 september zelf rond de sterk verwante thematiek van 'Werk en welvaart van morgen' heeft georganiseerd. Tijdens die middag is de gelijknamige publicatie gepresenteerd. Zie elders in dit verslag onder ongevraagde adviezen, het advies inzake kerken en werkloosheid.

Een **derde** adviesvraag vanuit het Moderamen betrof het voornemen van de Raad om in de decembervergadering te spreken over 'vrede en bewapening'. De vraag was waar door de kerken op moet worden ingestoken mede in verband met haalbaarheid, actualiteit en kerkelijke herkenbaarheid. Voor het gesprek in de Beraadgroep over deze vraag heeft de Beraadgroep input ontvangen van de organisaties Pax en Kerk en Vrede.

De Beraadgroep kwam in haar gesprek over deze thematiek tot de volgende slotsom: Kerken kunnen hun gewicht in de schaal leggen wanneer het gaat om de actualiteit van onderhandelingen in verband met een internationaal kernwapenverbod (dat is de lijn van Pax). Daarnaast zou het bij kerken kunnen passen om erop te wijzen (dat is de lijn van Kerk en Vrede) dat je er daarmee niet bent. Een wereldwijde economische concurrentie resulteert in conflicten. Die conflicten blijven bij een kernwapenverbod uitgevochten worden met conventionele wapens. Het samenbrengen van die twee lijnen pleit voor een breder aanvliegen van het thema dan (kern)ontwapening alleen. Samen met de input van Pax en Kerk en Vrede is deze slotsom als advies naar het Moderamen gegaan.

Ongevraagde adviezen

Adviezen: inzake een reactie op het visiedocument 'De kracht van verbondenheid' van het Christelijk Sociaal Congres; inzake deelname vanuit de Raad van Kerken namens de kerken aan de klankbordgroep bij de stuurgroep van de Nationale Wetenschapsagenda (NWA); inzake kerken en werkloosheid; en inzake een bezinningsbijeenkomst met het oog op de Tweede Kamerverkiezingen in 2017.

Een **eerste** ongevraagd advies is voort gekomen uit een suggestie van de in september 2015 aftredende voorzitter Dirk Gudde, naar aanleiding van zijn bijwonen van de conferentie *Wel gelukt maar niet gelukkig* van het Christelijk Sociaal Congres (CSC) in 2015. Tijdens deze conferentie werd in concept het visiedocument *De kracht van verbondenheid – Perspectieven in een netwerksamenleving – Naar een visie voor het CSC 2016* gepresenteerd. De inzet van het CSC was om dit visiedocument op het congres in 2016 in definitieve vorm te presenteren, na het binnen halen en verwerken van reacties uit de samenleving. De toenmalige voorzitter Dirk Gudde suggereerde dat ook de Beraadgroep zijn reactie zou geven op het visiedocument in concept. In de decembervergadering van 2015 heeft de Beraadgroep het besluit genomen om dit document begin 2016 te bespreken en een reactie via het Moderamen van de Raad de visiecommissie te doen toekomen.

In de februari-vergadering is het visiedocument uitgebreid gesproken in de Beraadgroep. Naar aanleiding van die bespreking is een notitie opgesteld die op 16 februari naar het Moderamen van de Raad is gezonden, met het advies om deze notitie als reactie namens de Raad door te sturen naar de visiecommissie van het CSC. In de jubileumuitgave 'De kracht van verbondenheid' van het CSC wordt op

pagina 15 de reactie van de Raad genoemd. We halen hieronder ter illustratie van de toon van de notitie even het eerste blokje tekst van de notitie aan:

“Algemene indruk en vragen

De Beraadgroep waardeert aan het document dat het een relationele manier van kijken naar de maatschappelijke werkelijkheid behelst en dat het document daarbij ook verwachtingsvol kijkt naar de relationele kracht van mensen. Dit zou je een zeer nobele benadering kunnen noemen: het gericht zijn op verbinding met andere mensen en groepen in een tijd van toenemende maatschappelijke spanningen; Coöperatieve vormen van organisatie en zelforganisatie lijken ook belangrijke vormen van samenredzaamheid te vormen in een samenleving waarin individuele zelfredzaamheid steeds meer het uitgangspunt lijkt te zijn. Het relationele past met name ook bij sectoren als zorg en onderwijs en vraagt om aandacht voor menswaardigheid en ontplooiing van menselijke mogelijkheden en capaciteiten te midden van het dominante streven naar een efficiënte inzet van middelen.

Maar er lijkt toch ook wel meer aan de hand te zijn. En daar rijzen dan ook de vragen van de Beraadgroep: Is deze relationele manier van kijken de *enige* die nodig is? En als het als de enige manier van kijken wordt voorgesteld, wordt het dan niet teveel een panacee, een oplossing voor alle problemen. Bij lezing van het visiedocument bekwam ons voorts de vraag voor wie het nu precies bedoeld is? Wil het document ook mensen buiten een christelijk-sociale beweging aanspreken? En wat voor appèl wil het visiedocument precies op maatschappelijke organisaties doen? Had het ter wille van een appèl niet meer de vorm en inhoud van een puntig programmatisch pamflet van moeten krijgen?

De verschillende hoofdstukken van het document lijken wat ongelijksoortig te zijn en zijn wellicht ook wat te snel bij elkaar gezet. Naar onze indruk bevordert dat niet de samenhang.“

Een **tweede** ongevraagd advies is voortgekomen uit de suggestie van Hillie van de Streek of de Beraadgroep in de toekomst een rol zou willen en kunnen spelen in deelname vanuit de Raad van Kerken namens de kerken aan de klankbordgroep bij de stuurgroep van de Nationale Wetenschapsagenda (NWA). Deze klankbordgroep vertegenwoordigt de samenleving en richt zich vooral op ethische aspecten. Een aantal leden van de Beraadgroep is al betrokken bij de NWA, zij het niet als leden van de Beraadgroep en niet namens de kerken. Het Moderamen van de Raad heeft positief op de suggestie gereageerd en de Beraadgroep gevraagd om de mogelijkheid tot deelname aan de klankbordgroep bij de stuurgroep van de NWA vanuit de Beraadgroep, zo mogelijk met deskundige ondersteuning van buiten de Beraadgroep, te onderzoeken. In dit kader is er ook overleg geweest met de Protestantse Theologische Universiteit (PTHU) over gezamenlijke deelname aan deze klankbordgroep. Eind 2016 was de Beraadgroep ten aanzien van deze vraag nog niet tot een afronding van de beantwoording gekomen.

Een **derde** ongevraagd advies is voort gekomen uit een idee van Trinus Hoekstra in 2014 om vanuit de Beraadgroep een advies aan het Moderamen te formuleren inzake werkloosheid. Als reden voor het advies gaf hij toen dat de werkloosheid naar verwachting de komende jaren relatief hoog blijft en veel lokale kerken met de thematiek geconfronteerd worden. In de loop van 2014 is dit onderwerp verschillende keren besproken in de Beraadgroep en van verschillende kanten belicht: van herverdeling van arbeid tot een specifiek kerkeigen insteek op de thematiek in pastoraat, diaconaat, liturgie, prediking en vorming en toerusting. In de vergadering van 12 december is in de Beraadgroep, met het oog op een deskundige oriëntatie op de thematiek en op de mogelijke aard van een advies, een gesprek gevoerd met Paul de Beer, bijzonder hoogleraar arbeidsmarktverhoudingen.

Volgens Paul de Beer vormt de relatief hoge werkloosheid de aanleiding voor kerken om de meer fundamentele vraag te stellen naar de betekenis van werk en welvaart. Is werk alleen betaald werk of gaat het ook om een bredere participatie, bijvoorbeeld door middel van vrijwilligerswerk in allerlei

vormen, in de samenleving? Gaat het bij welvaart alleen om een hoog materieel welvaartsniveau, of gaat het ook om de sociale en ecologische kwaliteit van de samenleving?

In overleg met het Moderamen is begin 2015 een taakgroep ingesteld met de opdracht om zich te richten op deze meer fundamentele vraag. Het Moderamen stelde daarbij voor dat deze taakgroep zich om te beginnen zou moeten buigen over de vraag in welke inhoudelijke zin kerken zich in verband met de huidige werkloosheid zich op grond van hun traditie zouden kunnen uitspreken over de betekenis van werk en welvaart. In de taakgroep hadden zitting: Hub Crijns (deskundige van buiten), Trinus Hoekstra en Wim Nusselder.

In de loop van 2015 heeft de taakgroep gewerkt aan de verkenning van deze vraag en aan het eind van het jaar het resultaat na bespreking in de Beraadgroep voorgelegd aan het Moderamen. Na afstemming met het Moderamen is in 2016 op basis van de verkenning, door Trinus Hoekstra en Klaas van der Kamp een publicatie samengesteld die op toegankelijke wijze de fundamentele vraag naar de betekenis van werk en welvaart aan de orde stelt in het licht van de christelijke traditie.

Op 14 september is de publicatie 'Werk en welvaart van morgen' gepresenteerd tijdens de gelijknamige publieksmiddag. Tijdens deze middag werd het woord gevoerd door bisschop Gerard de Korte met de hoofdlezing 'Werk en welvaart in het perspectief van het goede leven'. Daarnaast ging de voorzitter van de middag, Hillie van de Streek, middels een dubbelinterview in gesprek met ds. Dick Couvée (Pauluskerk, Rotterdam) en ds. Ruben van Zwieten (Nieuwe Poort op de Zuidas, Amsterdam). Tot slot werd de publicatie aangeboden aan Carola Schouten, lid van de Tweede Kamer voor de ChristenUnie en lid van de vaste Kamercommissie voor arbeidsmarktbeleid.

Op 13 september is de publicatie tijdens een ontmoeting van het Moderamen van de Raad met leden van het kabinet aangeboden aan premier Rutte en minister Van der Steur. Op 16 september is de publicatie toegestuurd aan de voorzitters van de fracties van de politieke partijen in de Tweede Kamer. Tot slot halen we hier ter illustratie het centrale motto uit de inleiding van de publicatie aan:

“Vanuit een christelijke visie op werk gaat het om een brede betekenis daarvan: betaald én onbetaald. We geloven dat God ons capaciteiten en mogelijkheden aanreikt. We mogen die gaven gebruiken om het leven verder te ontplooien, om naar al onze mogelijkheden op te bloeien 'voor Gods aangezicht'. We leiden de waarde van mensen daarbij niet af van hun bijdrage aan het Bruto Binnenlands Product. We spreken dus niet alleen over 'zinvolle participatie' in termen van betaald werk. We waarderen participatie breder en denken daarbij ook aan de inzet in huishoudelijk werk, onbetaalde zorgarbeid en vrijwilligerswerk. Vraag daarbij is wel hoe je dat financiert en organiseert. De kerken aan een maatschappelijk debat waarin de combinatie van betaald en onbetaald werk verder wordt uitgewerkt, opdat mensen in een situatie van baanloosheid zich niet maatschappelijk afgeschreven voelen.”

Een **vierde** ongevraagd advies betrof het voornemen, geboren tijdens de septembervergadering van de Beraadgroep, om vanuit de Raad met het oog op de verkiezingen voor de Tweede Kamer op 15 maart 2017 in februari een bezinningsbijeenkomst met politici en kerkelijke vertegenwoordigers te organiseren. De bijeenkomst zou gericht moeten zijn op bezinning op de waarden die voor politici belangrijk zijn en op de vraag op welke wijze deze waarden hun keuzes bepalen.

Met het oog op een dergelijke bijeenkomst is door Fred van Iersel een voorstel uitgewerkt. Na de novembervergadering is, met instemming van het Moderamen van de Raad, een taakgroep ingesteld die het voorstel verder heeft uitgewerkt en samen met het bureau van de Raad de bijeenkomst is gaan organiseren. Aan de taakgroep namen deel: Trinus Hoekstra, Fred van Iersel (voorzitter), Klaas van der Kamp en Hillie van de Streek. De bezinningsbijeenkomst heeft plaats gevonden op 14 februari 2017 (waarover meer in het verslag over 2017).

b. Werkgroepen en Taakgroepen

De **werkgroep Ecologische Duurzaamheid** neemt in relatie tot de Beraadgroep Samenlevingsvragen een bijzondere positie in. Deze valt direct onder het Moderamen van de Raad. De Beraadgroep Samenlevingsvragen functioneert voor deze werkgroep als een klankbordgroep. De opdracht van de werkgroep is om, vanuit een christelijke spiritualiteit en traditie, verdieping aan te brengen bij ecologische thema's. De ambitie van de werkgroep is om ieder jaar een event met uitstraling te organiseren.

Van de InspiratieTafel Klimaatverandering in 2015 is in 2016 een aansprekende publicatie door de werkgroep verschenen: *We have a dream: InspiratieTafel Klimaatverandering*.

In aanloop naar de klimaatop in Parijs, december 2015, organiseerden de Raad van Kerken en de Oud-Katholieke Kerk een breed overleg met deelnemers uit alle geledingen van de maatschappij - van politiek tot bedrijfsleven, van kerken en ngo's tot jongeren. Centraal tijdens de dag stond de pauselijke encycliciek *Laudato Si'*. In december 2016 is de publicatie tijdens een internationaal symposium in Antwerpen gepresenteerd. Jan Jorrit Hasselaar hield daar ook een inleiding over een perspectief van hoop in de context van klimaatverandering.

De publicatie is aansprekend vormgegeven. Dankzij de vele foto's en bondige teksten krijgt de lezer een goede indruk van de verschillende invalshoeken en opinies van sprekers en participanten. Onder hen waren onder meer oud-premier Jan Peter Balkende, klimatoloog Pier Vellinga, RK-theoloog Erik Borgman, VN-jongerenvertegenwoordiger Soscha de la Fuente, voorzitter van de Nederlandse Vereniging Duurzame Energie Teun Bokhoven en klimaatgezant Michel Rentenaar.

De ondertitel van het boekje is 'An Ongoing Conversation'. De InspiratieTafel was namelijk een vervolg op het bezoek van de groene patriarch Bartholomeus aan Nederland in 2014. Deze inspireerde de InspiratieTafel middels een videoboodschap. De werkgroep verkend met diverse partijen een vervolg op de Inspiratietafel en publicatie in 2017/2018.

Verder hebben diverse leden van de werkgroep in het afgelopen jaar diverse landelijke en lokale kerkelijke activiteiten op duurzame ontwikkeling ondersteund in de zin van meedenken en/of het mede vormgeven van een bijeenkomst met een lezing en/of workshop.

Op het terrein van samenlevingsvragen is er bij de Raad van Kerken ook de **werkgroep Vluchtelingen**. Met deze werkgroep onderhoudt de Beraadgroep contact middels overleg tussen de voorzitters en het uitwisselen van verslagen.

Daarnaast zijn er tijdelijke **taakgroepen**, die naar aanleiding van een door de Beraadgroep Samenlevingsvragen opgepakte thematiek (gelieerd aan een adviesvraag van het Moderamen of anderszins in de Beraadgroep met het oog op een ongevraagd advies aan het Moderamen aan de orde gekomen) door de Beraadgroep Samenlevingsvragen ingesteld kunnen worden. In 2016 was er sprake van drie tijdelijke taakgroepen: één in relatie tot de genoemde adviesvraag inzake euthanasie (in de loop van 2016 overgegaan in een werkgroep van de Raad); één in relatie tot het genoemde ongevraagde advies inzake kerken en werkloosheid; en één in relatie tot het genoemde ongevraagde advies inzake bezinningsbijeenkomst Tweede Kamerverkiezingen.

c. Vergaderingen

In 2016 werd zesmaal plenair vergaderd: 3 februari, 6 april, 15 juni, 7 september, 2 november en 14 december.

d. Publiciteit

Rond de totstandkoming van beleid en de uitgevoerde activiteiten werd verschillende malen gepubliceerd op de website en in de Bulletins van de Raad. Op de website van de Raad bestaat ook een aparte rubriek voor de Beraadgroep Samenlevingsvragen . Daarnaast is:

- in juli het jaarverslag over 2015 gepubliceerd;
- in juli in Christelijk Weekblad verschenen het artikel *Werk en welvaart van morgen: kerkelijke vragen bij het BBP als heersend welvaartsbegrip*;
- op 14 september te Amersfoort de publicatie 'Werk en welvaart van morgen' gepresenteerd.

e. Bijgewoonde bijeenkomsten

In 2016 woonden afwisselend voorzitter Fred van Iersel en vicevoorzitter George Molenkamp de plenaire vergaderingen van de Raad van Kerken bij. De secretaris Trinus Hoekstra nam deel aan de vergaderingen van de agendacommissie van de Sociale Alliantie.

Vanuit de Beraadgroep Samenlevingsvragen werd namens de Raad van Kerken of namens de Beraadgroep deelgenomen aan de volgende bijeenkomsten:

3 februari	Bijeenkomst van de Raad van Kerken over <i>Islamkritiek en discriminatie</i> (Hans de Rie);
4-5 april	Bijeenkomst van de Christendemocraten te Brussel over <i>Terrorisme en migratie</i> (Hillie van de Streek);
23 april	Inspiratiedag rond de encycliek <i>Laudato Si'</i> te Bennekom (George Molenkamp, die op deze dag tevens een workshop heeft verzorgd);
4-5 juli	Consultatie van de Europese Raad van Kerken (CEC) rond het document <i>Seeking peace and prosperity in the European Union – Churches' perspective on European Economic Governance</i> te Arnoldshain (DI)(Trinus Hoekstra)
15-19 augustus	Conferentie <i>Christianity and the future of Our societies</i> te Leuven, georganiseerd door de Evangelische Theologische Faculteit in Leuven en de Stichting voor Christelijke Filosofie (Wim Nusselder en Hillie van de Streek – tijdens deze conferentie heeft Wim Nusselder een paper gepresenteerd dat besproken is in de Beraadgroep);
31 augustus – 2 september	Conferentie van het Christelijk Sociaal Congres (Fred van Iersel, Wim Nusselder en Hillie van de Streek);